

Thomas Köves-Zulauf: Római vallás- és irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Typotex, 2021, 440 oldal, 4900 Ft.¹

A Marburgi Egyetem professor emeritusától, a magyar származású vallástörténésztől, Thomas Köves-Zulauftól (Köves-Zulauf Tamástól) eddig csak egyetlen magyar kötet, a több mint negyedszázada kiadott *Bevezetés a római vallás és monda történetébe* (Telosz Kiadó, 1995) jelent meg, amelyre ma már az antikváriumokban is csak ritkán lehet rábukkanni. Míg ez utóbbi a római vallást általános szempontból vizsgálta, addig a jelen kötet – mely az újonnan alapított Moravcsik Gyula Intézet *Daphnon* című új könyvsorozatának első darabja – speciális vallástörténeti kérdésekkel foglalkozó tanulmányokat tartalmaz. A kötet szerkesztője, Pataki Elvira által írt *Előszó* szerint a jelen tanulmánygyűjtemény a „termékeny életpálya reprezentatív bemutatására vállalkozik” (7).² Nos, elég belepillantani a tartalomjegyzékbe, hogy lássuk: ez a vállalkozás maradéktalanul sikerült, a tizenhat tanulmány ugyanis rendkívül széles körét fedi le a római (és kelta) vallástörténeti (és irodalmi, politikátörténeti) témáknak. A vélhetően a szerkesztő által kijelölt tematikus egységek ezt a széles anyagot szervezik rendszerbe, így a tanulmányokkal együtt érdemes ezeket is áttekinteni.

A nyelvöltés szokása a galloknál (fordította Pataki Elvira) számos szigetlakó kelta (ír) mitológiai és galliai kelta képzőművészeti párhuzam segítségével rámutat arra, hogy a T. Manlius Torquatus történetében szereplő gall óriás nyelvöltögetése egyszerre hivatott a harci képességek aktivizálására és az alvilággal való összeköttetés megjelenítésére (11–36). *A Helico, a gall vándorlás vezére* (fordította Adorjáni Zsolt) a kötet leghosszabb írásaként az idősebb Plinius hat sorát (Plin. *NH* XII. 2, 5) elemzi számos tárgyi és írásos emlék kontextusában, és kimutatja a szövegben szereplő Helico lényegi azonosságát a gall pörölyistennel, Sucellusszal és további párhuzamát a szarvasisten Cernunnosszal (37–78). *Az ismeretlen római vallás* tematikus egységébe tartozik már a Pontifex és flamen: *a római vallás sajátosságai*, amely megmutatja, hogy a pontifexek és a flamenek papi testülete nem állt szemben egymással: az időben egyre nagyobb befolyásra

szert tevő pontifexek célja ugyancsak az volt, hogy fenntartsák és integrálják a számos tabu által megkötött, elvontabb jellegű flameneket az „uralkodó viszonyokba” (81–101). *Az Egy ismeretlen római isten: Burrus, „a Vörös”* (Arnobius, *Adversus nationes* 4.9) (fordította Kintli Dóra) egy indokoltan látszó szövegjavítás segítségével tárja föl a szexuális vágyhoz kötődő római „pillanatnyi istent” (*Sondergott*), Burrust (103–107).

Az ezt követő *Istennők és isteni nők* szójátékkal jelölt tartalmi egység foglalja magában a legtöbb tanulmányt. *A Magna Mater római fogadásának kérdéséhez* (fordította Krähling Edit) Kybelé Kr. e. 204-es római fogadását vizsgálja meg a fogadó, Scipio Nasica vallási szerepe és a korabeli pártpolitikai viszonyok felől nézve (111–141). *Az Egy római születési rítus: asztal és fekhely a szülőházban* (fordította Kintli Dóra) a források részletes szövegkritikai elemzése után azt mutatja be, hogy az asztalhoz és a fekhelyhez társuló istenek – Iuno egyfelől, Pilumnis/Picumnus és Hercules másfelől – hogyan változtak, és milyen szüléshez

kapcsolódó vallási képzeteket jelenítettek meg (143–158). *A Iuno: anyaisten-nő fegyverben?* Iuno (védelmi) harcos, „látenszen létező aspektusát” bontja ki a források alapján, emellett megmutatja, hogy a láthatóbb anyai (és királynői) aspektusával nem áll szemben, hanem azt kiegészíti (159–195).³ A szerző fordításában olvasható *Venus Libitina: szerelem és halál* a Venusszal azonosított Libitinát járja körül: a szerelmi vágy és a halál kapcsolatát fejti ki Libitina és Venus alakjában, amellel érvelve, hogy az istenség római gyökerű, és nem kell etruszk eredetet feltételezni nála (197–215). *Az Orpheus és Eurydiké: hagyományörző latin költők öröksége* a jól ismert történetet vizsgálja meg Eurydiké szemszögéből, mindenekelőtt kettős neve (Agriópé/Eurydiké) és a klasszikus kori athéni márványrelief másolatának összefüggésében, továbbá részletesen elemzi a mítoszban és az ovidiusi *Metamorphoses*-ben betöltött szerepét (217–239).

Az előző női alakokra koncentrált egységet követi udvariasan a *Hős férfiak*

fejezete, melynek első darabja, a *Manlius Torquatus és Valerius Corvus: emberi hőstett vagy isteni kegyelem?* azt igyekszik alátámasztani, hogy Valerius Corvus párharcának a története Manlius Torquatus párharcához hasonló „önálló jelentőségű” történet: a két hős egész élete – W. B. Stanford szavaival – a „kompetitív” és a „kooperatív” hős kettőségének remek megjelenése a római kultúrában (243–263). A *Genucius Cipus, a római köztársaság hőse: mítosz és politika* a címben szereplő hős – aki akarata ellenére monarchikus veszélyt jelentett a köztársaságra – alakját elemzi vallás- és politikátörténeti szemszögből (265–286). *A rabszolga intelme a triumphatorhoz* a források alapos vizsgálata révén amellett érvel, hogy a két mondatból álló intellem első részénél a *respice* („nézz hátra”) helyett a *recipe* („fogd vissza” ti. magadat, itt: a lovaiddat) alak szerepelt eredetileg, és feltárja annak az okait, hogy miért módosulhatott a figyelmeztetés szövege a Kr. u. 3. századra (287–314).

Már az *Állatok* tematikus egységébe tartozik az *Apollón műzsacsókjá* (fordította Kulin Veronika): ez a Műzsák Apollónhoz való lényegi kötődéséből kiindulva a didymai Apollón Philésioszt („csókot adó Apollón”) mutatja be írásos és tárgyi források segítségével, hogy ezáltal fogalmazzon meg ellentétét W. Ludwig tézisével szemben, mely szerint a műzsacsók elképzelése a reneszánszban jelenik meg először (317–348). Az *Állatmese és mítosz: az európai róka-mesék antik gyökereiről* a róka és a tűz kapcsolatát előtérbe helyezve járja körül az ovidiusi *Fasti* egy történetét (IV. 679–712): ennek során rekonstruálja a Carseoliban tartott róka-futtatás termékenységi rítusát, amelyben – az állatmesékhez hasonlóan – fontos szerepet játszik a *mēden agan* („semmit se túlságosan”) elterjedt antik gondolata (349–372). Az utolsó két tanulmány külön-külön egységet kapott: a *Róma és a jövő* elnevezésű egységet a *Roma aeterna? – Az örök Róma?* c. tanulmány alkotja, amely a három, történetileg biztosnak tekinthető *ludi saeculares* (Kr. e. 249, 149/146, 17) vizsgálatával azt mutatja ki, hogy a *saeculum* eredeti képzete (a teljes pusztulással fenyegető diszkontinuum) hogyan változik át a római történelem során az egyre hosszabbodó, végső soron pedig az örökkévalóságba torkolló időszak új felfogásává (375–387). A *Zárszó* alatt található *Szen-*

zi Molnár Albert nyomdokában – Debreceni diákok Marburgban Szenczi Molnár Albert boldog marburgi éveit és a magyar – különösképp pedig a debreceni – diákok marburgi peregrinációjának hátterét tárgyalja (391–397). (A szöveg első változata a marburgi professzor köszöntőbeszéde volt a Debreceni Egyetem által adományozott díszdoktori cím átvétele alkalmából – még ha nem is szándékolt egy tudományos műben, nehéz nem a szerző *personájaként* látnunk Szenczi Molnár Albertet.) A kötetet az antik auktorok és művek rövidítéseinek feloldása (399–404), bibliográfia (405–422), illetve képjegyzék és részben színes képmelléklet zárja (423–440). A tanulmányok témájának a különbözősége nyilván a kötet már említett reprezentatív jellegét szolgálja, melynek azonban nem mond ellent, hogy bizonyos tanulmányok a megadott tematikus kereteken átnyúlva is összekapcsolódnak: a Manlius Torquatus és Valerius Corvust összehasonlító tanulmány Manlius Torquatusnak a gall óriással vívott harca révén a gall nyelvöltögetésről szóló tanulmányhoz is kötődik, míg a Valerius Corvus párviadalánál segítő holló miatt részben a Iuno-tanulmányhoz is kapcsolódik.

„A tudomány perspektívája éppen azért végtelen, mert minden egyes megtalált válasz nyomban újabb kérdéseket szül” – olvasható a könyvborítón, a cím alatt elhelyezkedő mottó, mely a szerzőtől ered. Ez a megjelenési forma ismerős lehet szépirodalmi művek kortárs kiadásából, a tudományos műveknél viszont teljesen szokatlan. Mégis azt javaslom, hogy nézzük meg e felől a mottó felől a kötetet. A tételmondat ugyanis furcsasága ellenére kiválóan jellemzi Thomas Köves-Zulauf itt összegyűjtött tanulmányait, mégpedig két szempontból is.

Egyrészt számos kérdésre meggyőző választ adnak, nemegyszer úgy, hogy rámutatnak arra, hogy a válasz lehetőségét mind ez idáig a rossz megközelítésből eredő előítéletek gátolták. A könyv talán legszebb példája erre a Pontifex és flamen: a római vallás sajátosságai című tanulmány. Itt, miközben a szerző a két papi testület egymáshoz való viszonyát tárgyalja, érthető módon kitér a *flamen* szó etimológiájára is: magától értetődőnek tűnhet, hogy a latin *flare* (‘fűjni’) ige és az ismert semlegesnemű *-men* képző összetételéből levezetve a szó eredeti jelentése ’fuvallat’ lenne, amely isteni

erőt az így nevezett pap perszonifikálna. A kutatás azonban azért nem fogadta el ilyen egyszerűen az előbbi etimológiai levezetést, mert az rögtön ahhoz vezetett volna, hogy a *flamenek* valamiképpen az isteni inspirációhoz kötődnének – ennek a magyarázatnak a széles körű elfogadását viszont nem tette lehetővé „a római vallás sematikus pontifikális jellegét valló dogma” (88). Szerzőnk szerint a római vallás történetében egyre nagyobb szerepet játszó, racionális és pragmatikus gondolkodásmódú *pontifexek* túlzott figyelmet kaptak a kutatásban, ami aztán más kérdések megválaszolását lehetetlenítette el. Thomas Köves-Zulauf „eretnksége” pontosan ezt a dogmát veszi célba. Miután több történeti érvet felhozott amellett, hogy a *flamenek* a római vallási élet lényeges szereplői voltak, továbbá, hogy a *pontifexek* és a *flamenek* nem álltak szemben egymással, gond nélkül tudja elfogadni az amúgy leginkább kézenfekvő etimológiát és a *flamenek* kapcsolatát az isteni inspirációval. Ez a kapcsolat ugyanakkor arra is rámutat, hogy szemben a *spiritus*hoz kapcsolódó képzetekkel, itt egy egyoldalú beáramlásról van csak szó, amely nem közvetítődik a környezetnek: „[a] megszállottság nagyon római formájával van ebben az esetben dolgunk: az irracionális erők kordában tartásával” (100). Az elhanyagolt *flamenek* így visszakerülnek a római vallás „pontifikális univerzumába” (85).

Másrészt a kötet tanulmányai – vizsztatérve a borítón szereplő mottóhoz – nem zárt, monolitszerű írások, hanem messzemenően nyitottak: további gondolkodásra, kutatásra hívják az olvasót. Thomas Köves-Zulauf a hosszú és részletes Helico-tanulmánya végén például felvillantja annak a lehetőségét, hogy Helico Sucellusszal és Cernunnossal összefüggő alakja talán a Grál-legenda előképeként szolgált (ennek az alapja a gall kalapácsos isten bőségszaruja és a Grál-kehely közötti hasonlóság lenne), illetve a leírásában jelen lévő vörös szín, az eszközöként használt kalapács és a fején lévő szarvak talán hozzájárulhattak a közép- és újkori néphit ördögének figurájához (74–77). Thomas Köves-Zulauf nyitott gondolkodásmódjára az egyik legkiválóbb példa az *Apollón műzsacsókjá*, amelynek végéről egyébként a kötet mottója is származik (348). A tanulmány annak a bizonyítására vál-

lalkozik, hogy az ihlet gyanánt csókot adó Múza képzete nem a humanizmus irodalmában jelenik meg először (Antonio Beccadelli és Giovanni Pontano költők révén), hanem vannak azt sugalló antik vallástörténeti és irodalmi forrásaink (mindenekelőtt Apollón Philésios története), hogy az elgondolás már az ókorban is megvolt, így akár szerves fejlődésről is beszélhetünk. Ugyanakkor a szerző – az ismételt nagy mennyiségű forrás alapos vizsgálata ellenére – lehetőségként, és nem állításként fogalmazza meg tézisének, kérdéses marad ugyanis szerintem, hogy a múzsacsók reneszánsz-kori megjelenése vajon irodalomtörténeti véletlen vagy az antik előzményekből kiinduló szerves fejlődés eredménye-e. A válasz nélküli kérdés nem kudarc, hanem, ha jól van feltéve, az egész fele, vagy Thomas Köves-Zulauf saját szavaival: „[a] megalapozott kérdések egyfajta csökkentett ismeretet jelentenek; annyi-

ban, amennyiben legalább a perspektívát felmutatják, amelyben a felelet keresendő” (280).

Végezetül térjünk vissza a kötet előszavára. A szerkesztő ott azt írja, hogy a válogatás célja az „eddig csupán szűk körben olvasott írások megismertetése az ókor iránt érdeklődő művelt hazai közönséggel” (8). Adódik a kérdés: a reprezentatív válogatáshoz hasonlóan sikerült-e a könyvnek ezt a célt is teljesítenie? Véleményem szerint nem, de ez nem a szerkesztő, még kevésbé a szerző hibája – sőt, kétséges, hogy beszélhetünk-e itt hibáról egyáltalán. Az érvelés ugyanis sokszor épít a latin nyelv ismeretére, így a tanulmányok olvasásához, vagy legalábbis a teljes megértéséhez szükséges bizonyos fokú előképzettség. Továbbá a tanulmányok lenyűgöző gondolati és tartalmi gazdagságnak befogadása olyan elmélyült olvasást igényel, amely már bőven túllépi a szélesebb kö-

zönséggel szemben támasztható elvárások határait. Ugyanakkor éppen a kötet eddig kiemelt sokrétűségének mondana ellent, ha pusztán az egyetemi szakkönyvtárak polcára száműzendő könyvet látnánk benne, amelyet csak a tudomány felkentjei forgathatnak. Thomas Köves-Zulauf tanulmánygyűjteménye tehát a tág értelemben vett szakmabelieknek, de mégiscsak szakmabelieknek szól, ám semmiképp sem szakbarbárok: írásaiból – melyekben például egy nyelvészeti kérdés és egy Bach-kantáta együttes említése harmonikus egész alkot⁴ – ugyanúgy tanulhat az ókori latin filológusa, mint a más területekkel foglalkozó vallástörténész vagy néprajzos, módszertana, megközelítésmódja pedig példaértékű lehet minden klasszika-filológus tanuló és tanult klasszika-filológus számára.

Guba Ágoston

Jegyzetek

A recenzió az NKFI K 123839 számú pályázat támogatásával készült.

- 1 A kötet e-könyvként is kapható a www.interkonyv.hu oldalon.
- 2 Az *Előszó* szerint az eredetileg idegen nyelvű tanulmányok fordításánál a ki-

indulópontot a következő gyűjteményes kiadás jelentette: T. Köves-Zulauf: *Kleine Schriften*. Szerk. A. Heinrichs. Heidelberg, 1988. A teljesség kedvéért azonban érdemes megemlíteni, hogy a szerző később született írásainak is van egy gyűjte-

ménye: T. Köves-Zulauf: *Kleine Schriften II*. Marburg, 2003.

- 3 A tanulmány elsőként az *Ókor* Istennők című tematikus számában jelent meg: *Ókor* 15/1 (2016), 39–51.
- 4 A konkrét példa a Venus Libitináról szóló írásból való (211).